QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.044

TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA TASVIRIY-BADIIY TOPSHIRIQLAR ASOSIDA NOKOMMUNIKATIV KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Boltaboyeva Umidaxon
QDU, San’at va sport fakulteti,
”San’atshunoslik”
kafedrasi professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasviriy san’at darslarida tasviriy-badiiy topshiriqlar asosida bo‘lg’usi ushbu fan o‘qituvchilarining nokommunikativ kasbiy kompetensiyalarini yanada oshirish uslublari haqida hikoya qilinadi. Nokommunikativ kompetensiyalar deganda muloqotga bevosita bog‘liq bo‘lmagan, ammo kasbiy faoliyat sifatini belgilovchi bilish, ijodiy-konstruktiv, texnologik, estetik-idrok etish va refleksiv-o‘z-o‘zini rivojlantirish layoqatlari tushuniladi. Muallif texnologiyaning to‘rt bosqichli modelini (motivatsion-tashxisiy, tahliliy-konstruktiv, ijodiy-amaliy, refleksiv-baholash), topshiriqlar tizimini va baholash mezonlarini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik faoliyat, rasm chizish ko‘nikmalari, kasbiy kompetensiya, mavzuli kompozitsiya, nokommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish, pedagogik texnologiya, ijodiy fikrlash, real pedagogik vaziyat.

Аннотация. В статье рассматривается технология развития некоммуникативных профессиональных компетенций на основе изобразительно-художественных заданий на уроках изобразительного искусства. Предложены модель технологии, система заданий и критерии оценивания.

Ключевые слова: изобразительное искусство, некоммуникативные компетенции, профессиональная компетентность, педагогическая технология.

Abstract. The article describes a technology for developing non-communicative professional competencies through visual-artistic tasks in fine arts lessons. A four-stage model, a system of tasks and assessment criteria are proposed.

Keywords: fine arts, non-communicative competence, professional competence, pedagogical technology.

O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilish jarayoni o‘qituvchi shaxsi va uning kasbiy tayyorgarligiga yangi talablar qo‘ymoqda. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun (2020), Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (PF-5712, 2019) hamda Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi (PF-60, 2022)

ta’lim sifatini oshirishda kompetentlik yondashuvini ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi [1; 2; 3]. Bu yondashuvga ko‘ra, o‘qituvchining muvaffaqiyati faqat bilim hajmi bilan emas, balki egallagan bilimini real pedagogik vaziyatda qo‘llash, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy yechim topish va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyati bilan o‘lchanadi.

Kasbiy kompetentlikni ko‘pincha muloqot madaniyati, nutq va hamkorlik ko‘nikmalari bilan bog‘lab talqin qilishadi. Biroq pedagogik faoliyatning katta qismi muloqotdan tashqarida kechadi: dars loyihalash, mazmunni saralash, ko‘rgazmali vosita yaratish, o‘quvchi ishini tahlil qilish, o‘z faoliyatini baholash va uzluksiz o‘sib borish aynan shunday jarayonlardir. Tasviriy san’at fani bu jihatdan alohida o‘rin tutadi: unda bilim, tafakkur va amaliy harakat ko‘rinadigan mahsulot, ya’ni rasm, kompozitsiya, eskiz yoki maket ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Tasviriy san’at o‘qitish metodikasiga bag‘ishlangan o‘zbek tilidagi ishlarda ko‘proq o‘quvchilarning rasm chizish ko‘nikmalari, ranglar uyg‘unligi va kompozitsiya qonuniyatlari ustida to‘xtalgan [10]. Bo‘lajak o‘qituvchining tasviriy-badiiy faoliyati orqali muloqotga bog‘liq bo‘lmagan kasbiy sifatlarini maqsadli rivojlantirish masalasi esa tizimli ishlab chiqilmagan. Mana shu ziddiyat tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

«Kompetentlik» tushunchasi aslida bilim va ko‘nikmalar hamda malakalarning shaxsiy sifatlar bilan uyg’unlashuvi, shuningdek bulardan aynan kasbiy vaziyatda unumli qo‘llay olish demakdir. Pedagogik texnologiya masalalari J.G‘. Yo‘ldoshev va S.A. Usmonov, N. Saidahmedov, O‘. Tolipov va M. Usmonboyeva, R. Ishmuhamedov va hammualliflar, N.N. Azizxo‘jayeva kabi mualliflarning asarlarida yoritilgan [4; 5; 6; 7; 8]. Ularda texnologiya o‘quv jarayonini oldindan loyihalash, bosqichlarga ajratish va natijani kafolatlovchi tizim sifatida qaraladi. Bu qarash mazkur maqolada ham asos qilib olindi.

Muloqotga yo‘naltirilgan (kommunikativ) kompetensiyalardan farqli ravishda, nokommunikativ kasbiy kompetensiyalar o‘qituvchining shaxsiy, intellektual va ijodiy-texnologik faoliyatini ta’minlaydi. Tasviriy san’at o‘qituvchisi misolida ularni 1-jadvalda keltirilgan guruhlarga ajratish mumkin.

1-jadval. Nokommunikativ kasbiy kompetensiyalar tarkibi

Kompetensiya	Mazmuni	Tasviriy san’atdagi ko‘rinishi
Bilish-tahliliy	Kuzatish, solishtirish, umumlashtirish, sabab-oqibatni aniqlash	Naturani tahlil qilish, shakl va nisbatni aniqlash, asar kompozitsiyasini o‘rganish
Ijodiy-konstruktiv	Original g‘oya yaratish, mavzuni vizual yechimga aylantirish	Mavzuli kompozitsiya, dekorativ loyiha, eskiz yaratish
Texnologik-amaliy	Material, asbob va usullarni ongli tanlash va qo‘llash	Akvarel, guash, grafika, applikatsiya texnikalarini egallash
Estetik-idrok etish	Go‘zallikni his etish, badiiy baho berish, milliy qadriyatlarni anglash	Rang uyg‘unligi, bezak, milliy naqsh va amaliy san’at ifodasini tushunish
Loyihalash-metodik	Dars va o‘quv materialini maqsadga muvofiq rejalashtirish	Dars ishlanmasi, ko‘rgazmali qo‘llanma, topshiriqlar tizimini

		tuzish
Refleksiv-o‘z-o‘zini rivojlantirish	O‘z faoliyatini baholash, kamchilikni aniqlash, o‘sish yo‘lini belgilash	Portfolio yuritish, ish tahlili, o‘z asarini mezon asosida baholash

Jadvaldagi guruhlar bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq holda rivojlanadi. Masalan, mavzuli kompozitsiya yaratayotgan talaba avval mavzuni tahlil qiladi, so‘ng g‘oya tanlaydi, material va texnikani belgilaydi, ishni bajaradi va natijani baholaydi. Demak, bitta tasviriy topshiriq bir nechta kompetensiyani bir vaqtda faollashtiradi.

Tasviriy-badiiy topshiriq — oddiy nusxa ko‘chirishdan farqli ravishda talabadan mustaqil fikrlash, tanlash va asoslashni talab qiladi. Bunday topshiriqlarning nokommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishdagi imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, topshiriq tafakkurni vizuallashtiradi. Talaba g‘oyani avval so‘z bilan emas, eskiz, sxema yoki kompozitsiya shaklida ifodalaydi. Bu uning tahlil va umumlashtirish qobiliyatini ko‘rinadigan qiladi, o‘qituvchiga esa fikrlash jarayonini kuzatish imkonini beradi. L.S. Vygotskiy ham san’atni shaxs ongini shakllantiruvchi faoliyat sifatida talqin etgan [11].

Ikkinchidan, topshiriq ko‘p yechimli bo‘lishi mumkin. Bir mavzuda har bir talaba o‘z yechimini topadi, shu bois ijodiy-konstruktiv fikrlash rag‘batlantiriladi, standart andazaga ko‘r-ko‘rona ergashish kamayadi. E. Eisner san’at ta’limining aynan shu jihatini, ya’ni tafakkurni shakllantirishdagi o‘rnini alohida ta’kidlaydi [12].

Uchinchidan, tasviriy faoliyat bosqichma-bosqich kechadi: kuzatish, eskiz, kompozitsiya, rang yechimi, yakuniy ishlov. Har bir bosqich mustaqil nazorat nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi va talabaga o‘z xatosini o‘z vaqtida ko‘rish imkonini beradi, ya’ni refleksiyani tabiiy shakllantiradi.

To‘rtinchidan, topshiriqlar milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Xalq amaliy san’ati, milliy naqshlar, me’moriy bezaklar, kulolchilik va kashtachilik an’analari asosidagi vazifalar estetik didni tarbiyalash bilan birga, kasbiy faoliyatga qiziqish va mas’uliyatni oshiradi.

Beshinchidan, tasviriy ish portfolioga aylanadi. Talabaning bir semestr davomidagi eskizlari, tugallangan asarlari va o‘z-o‘zini baholash varaqlari uning kasbiy o‘sishini hujjatlashtiradi.

Taklif etilayotgan texnologiya to‘rt bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich aniq maqsad, faoliyat turi va kutilayotgan natijaga ega (2-jadval). Bosqichlar ketma-ketligi texnologiyaga xos talablar, ya’ni maqsadning aniqligi, jarayonning bosqichlarga ajratilganligi va natijaning tekshiriluvchanligiga mos keladi [4; 9].

2-jadval. Texnologiyaning bosqichlari

Bosqich	Maqsad	Asosiy faoliyat va metodlar	Rivojlanadigan kompetensiya
1. Motivatsion-tashxisiy	Qiziqish uyg‘otish, boshlang‘ich darajani aniqlash	Muammoli savol, kuzatish topshirig‘i, qisqa eskiz testi, o‘z-o‘zini tashxislash	Bilish-tahliliy, refleksiv

		varaqasi	
2. Tahliliy-konstruktiv	Mavzuni tahlil qilish, g‘oya va reja tuzish	Klaster, aqliy hujum, tasviriy xarita, eskizlar seriyasi, namunalar tahlili	Bilish-tahliliy, ijodiy-konstruktiv, loyihalash-metodik
3. Ijodiy-amaliy	Rejani tasviriy asarga aylantirish	Mavzuli kompozitsiya, dekorativ loyiha, texnik tajriba, kichik guruhdagi ijodiy ish	Texnologik-amaliy, estetik-idrok etish, ijodiy-konstruktiv
4. Refleksiv-baholash	Natijani tahlil qilish va keyingi qadamni belgilash	Mezonli o‘zini baholash, portfolio, ko‘rgazma-muhokama, o‘z ishiga yozma tahlil	Refleksiv-o‘z-o‘zini rivojlantirish

Birinchi bosqichda o‘qituvchi talabalarni «Oddiy buyum qanday go‘zal bo‘lishi mumkin?» kabi muammoli savol bilan faollashtiradi. Qisqa eskiz topshirig‘i va o‘z-o‘zini tashxislash varaqasi yordamida talabaning kuzatish, nisbat va rang sezgisi darajasi aniqlanadi.

Ikkinchi bosqichda asosiy e’tibor fikrlash jarayoniga qaratiladi. Talaba mavzu bo‘yicha klaster tuzadi, 3–5 ta eskiz variantini chizadi va ulardan birini asoslab tanlaydi. Shu tariqa u g‘oyani tanlash mezonlarini o‘zi shakllantirishni o‘rganadi.

Uchinchi bosqichda tanlangan g‘oya yakuniy asarga aylantiriladi. Bu yerda o‘qituvchi tayyor yechim bermaydi, balki yo‘naltiruvchi savollar, texnik maslahat va material tanlash bo‘yicha tavsiya bilan cheklanadi.

To‘rtinchi bosqichda asar ko‘rgazma tarzida muhokama qilinadi. Talaba oldindan berilgan mezonlar asosida o‘z ishini baholaydi, kuchli va zaif tomonlarini yozadi, keyingi topshiriq uchun shaxsiy maqsad belgilaydi.

Texnologiyani amalga oshirishda ko‘rgazmali namunalar, milliy naqsh albomlari, rang doirasi, eskiz daftari, mezonli baholash varaqasi, ishchi daftar va elektron taqdimotlardan foydalaniladi. Zamonaviy raqamli vositalar (grafik planshet, mobil ilovalar) an’anaviy materiallarni almashtirmaydi, balki ularni to‘ldiradi.

Topshiriqlar murakkablik darajasi bo‘yicha reproduktiv (namuna asosida), qisman izlanishli va ijodiy pog‘onalarga bo‘linadi; ularga metodik-ijodiy va refleksiv topshiriqlar qo‘shiladi. Namunaviy topshiriqlar 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval. Topshiriqlar tizimi namunalari

Daraja	Topshiriq namunasi	Kutilayotgan natija
Reproduktiv	Milliy naqshdagi elementlarni kuzatib, ritm va simmetriya qonuniyatini aniqlash va 3 ta eskizda qayd etish	Kuzatish va tahlil ko‘nikmasi, shakl sezgisi
Qisman izlanishli	«Mening mahallam» mavzusida 3 ta kompozitsion eskiz yaratib, eng muvaffaqiyatlisini tanlash va tanlovni asoslash	Variantlar orasidan asosli tanlov, kompozitsion tafakkur

Ijodiy	Maktab yo‘lagi uchun milliy ruhdagi dekorativ panno loyihasini yaratish: g‘oya, eskiz, rang yechimi, material tanlovi	To‘liq loyiha, ijodiy-konstruktiv va texnologik mustaqillik
Metodik-ijodiy	Tanlangan mavzu bo‘yicha 5–7-sinf uchun ko‘rgazmali qo‘llanma va dars bosqichlarini loyihalash	Loyihalash-metodik kompetensiya
Refleksiv	Semestr davomidagi ishlar portfoliosi va 1 betlik o‘z-o‘zini tahlil yozuvi	Refleksiv kompetensiya, o‘sish rejasi

Ijodiy topshiriqlarni baholashda faqat texnik mahorat emas, fikrlash jarayoni ham inobatga olinishi lozim. Shu maqsadda mezonli baholash varaqasidan foydalanish tavsiya etiladi (4-jadval).

4-jadval. Baholash mezonlari

Mezon	Ko‘rsatkich	Maksimal ball
G‘oyaning originalligi	Mavzuning o‘ziga xos talqini, shablondan chetlanish	20
Kompozitsiya va rang yechimi	Markaz, muvozanat, ritm, ranglar uyg‘unligi	20
Texnik bajarilish	Materialni to‘g‘ri qo‘llash, ishning puxtaligi	20
Bosqichlilik va tahlil	Eskizlar seriyasi, tanlovni asoslash	20
Refleksiya	Mezon asosida o‘z ishini baholash, rivojlanish rejasi	20

Umumiy ball 100 ni tashkil etadi. 86–100 ball yuqori, 71–85 o‘rta, 55–70 boshlang‘ich daraja sifatida talqin qilinadi. Bunday bo‘linish talabaning har bir kompetensiya bo‘yicha qaysi darajada ekanini ajratib ko‘rsatadi va individual rivojlanish yo‘nalishini belgilashga yordam beradi. Muhim shart shundaki, mezonlar topshiriq berilishidan oldin talabaga ma’lum qilinadi. Shu holda baholash jazolash vositasi emas, balki o‘sish yo‘li ko‘rsatkichiga aylanadi.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, taklif etilgan to‘rt bosqichli texnologiya (motivatsion-tashxisiy, tahliliy-konstruktiv, ijodiy-amaliy, refleksiv-baholash) bilish-tahliliy, ijodiy-konstruktiv, texnologik-amaliy, estetik-idrok etish, loyihalash-metodik va refleksiv kompetensiyalarni uzviy rivojlantirishga imkon beradi.

Amaliy tavsiyalar: topshiriqlarni murakkablik darajasi bo‘yicha tabaqalashtirish va har semestrda ularning kamida bittasini ijodiy-loyihaviy shaklda berish; har bir topshiriq uchun mezonlarni oldindan e’lon qilish; eskizlar seriyasi va o‘z-o‘zini baholash varaqlarini o‘z ichiga olgan portfolio yuritishni joriy etish; milliy amaliy san’at namunalariga tayanuvchi topshiriqlar ulushini oshirish; texnologiyaning samaradorligini kelgusida kuzatuv va nazorat guruhlari asosida pedagogik tajriba orqali tekshirishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentyabr).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni.

4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.

5. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.

6. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

7. Ishmuhamedov R., Abdukodirov A., Pardayev A. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.

8. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Moliya, 2006.

9. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Sano-standart, 2017.

10. Abdirasilov S.F., Tolipov N.X. va boshq. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. – Toshkent.

11. Vygotsky L.S. Psychology of Art. – Cambridge, MA: MIT Press, 1971.

12. Eisner E.W. The Arts and the Creation of Mind. – New Haven: Yale University Press, 2002.